

KONSTYTUCJA 3 MAJA

TŁO HISTORYCZNE

Wielu historyków uważa, że głównym powodem upadku kraju było nadużywanie prawa *liberum veto*, które od 1652r. pozwalało każdemu posłowi na zerwanie Sejmu i odrzucenie wszystkich przyjętych przez Sejm uchwał. Korzystając z takiej możliwości magnaci, a nawet agenci działający na rzecz państw ościennych, mogli z łatwością przekupić jedną lub więcej osób, aby odrzucić jakiegokolwiek niewygodne z ich punktu widzenia reformy. Jedynie tzw. „sejm skonfederowany” był wolny od *liberum veto*. Sejm Czteroletni (zwany też Sejmem Wielkim), który przyjął Konstytucję Trzeciego Maja był właśnie takim sejmem i tylko to pozwoliło na przyjęcie radykalnych, jak na ówczesne czasy, reform.

Konstytucja 3 maja miała być odpowiedzią na pogarszającą się sytuację wewnętrzną i międzynarodową Rzeczypospolitej Obojga Narodów, która jeszcze 150 lat wcześniej była jedną z największych potęg europejskich i największym krajem w Europie. O potrzebie reform pisał już 200 lat wcześniej Piotr Skarga, piętnując indywidualne i zbiorowe wady obywateli Rzeczypospolitej. W tym samym okresie pisarze i filozofowie tacy jak Andrzej Frycz Modrzewski i Wawrzyniec Goślicki oraz Jan Zamoyski wraz ze szlachtą opowiadającą się za egzekucją praw wzywali do wprowadzenia gruntownych reform.

Podczas panowania ostatniego króla, Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764–1795), oświecenie zaczynało zakorzeniać się na ziemiach polskich. Król przystąpił do wprowadzania rozważnych reform – utworzył ministerstwa skarbu i wojska oraz ustanowił cło krajowe. Rozpoczęto również dyskusję nad potrzebą gruntownych reform ustrojowych. Jednakże idea reform w Rzeczypospolitej Obojga Narodów nie była wygodna dla państw sąsiadujących. Słabość królestwa polskiego była dla nich korzystna, więc powstanie potężnego państwa nie leżało w ich interesie.

Aby zapobiec powstaniu nowoczesnego państwa polskiego, caryca Katarzyna Wielka i król Prus Fryderyk Wielki sprowokowali konflikt pomiędzy „konserwatystami” w Sejmie a królem, dotyczący praw mniejszości religijnych. Caryca Katarzyna i król Fryderyk stanęli w tym konflikcie po stronie szlachty i w październiku 1767r. pod Warszawą stanęły wojska rosyjskie. W obliczu przeważających sił August Poniatowski i jego zwolennicy przystali na narzucone siłą przez Rosjan warunki o nienaruszalności wolności szlacheckich i ich prawa do *liberum veto* oraz prawa szlachty do buntu przeciwko władzy królewskiej – rokосу.

Nie wszyscy jednak zgodzili się z decyzją Augusta Poniatowskiego i 29 lutego 1768r. kilku magnatów, między innymi Kazimierz Pułaski zawiązało konfederację barską mającą stawić czoła rosyjskiej interwencji zbrojnej. Dało to początek wojnie domowej, która trwała aż do 1772r., kiedy to siły polskie uległy przeważającym siłom rosyjskim.

Kłęska konfederacji barskiej była dramatycznym początkiem następnych, tragicznych dla Polski zdarzeń. 5 sierpnia 1772r. przedstawiciele trzech sąsiadów Polski (Rosji, Prus i Austrii) spotkali się w Petersburgu, gdzie podpisali akt I rozbioru Polski. Zaborcy zażądali, aby Sejm ratyfikował ten rozbiór, a w przypadku braku zgody Sejmu zagrozili dalszymi rozbiorami. Pod tą presją król August Poniatowski zwołał Sejm Rozbiorowy 1773-1775, który zebrał się 19 kwietnia 1773r. Na posiedzeniu Sejmu stawiło się tylko 102 posłów. Pozostali, wiedząc już o zgodzie króla na podział kraju, odmówili uczestnictwa w farsie. Pomimo protestów w czasie posiedzenia Sejmu włącznie z dramatycznym gestem Tadeusza Reytana Sejm ratyfikował akt, który stał się znany jako I rozbiór Polski.

Ze wsparciem króla Stanisława Augusta, wprowadzono szereg nowych reform. Najważniejszą było utworzenie w roku 1773 Komisji Edukacji Narodowej – pierwszego w historii ministerstwa oświaty. W miastach i na wsiach otwierano nowe szkoły, drukowano ujednoczone podręczniki, kształcono nauczycieli, a biednych uczniów wspomagano finansowo. Zmodernizowano wojska Rzeczypospolitej, tworząc stałą armię. Wprowadzono reformy ekonomiczne i handlowe poprzednio zaniedbane i uważane za nieistotne przez szlachtę oraz wspierano rozwój produkcji. Chłopom nadano pewne prawa. Nowe ministerstwo policji

zwalczało korupcję. Reformy były powszechne od systemu dróg do systemu więziennictwa. Powołano Radę Nieustającą – nowy organ wykonawczy złożony z 5 ministerstw.

PRZYJĘCIE KONSTYTUCJI

Zwolennicy Konstytucji, w obawie przed groźbą użycia siły przez stronnictwo moskiewskie, przyspieszyli termin obrad nad dokumentem o dwa dni (planowanym terminem był 5 maja 1791r.) korzystając z faktu, że główni oponenty nie powrócili jeszcze z Wielkanocnej przerwy świątecznej. Wieczorem dnia 2 maja odbyło się w Pałacu Radziwiłłowskim zebranie, na którym odczytano projekt konstytucji. W nocy z 2 na 3 maja w domu marszałka Małachowskiego podpisano dokument.

Podpisy złożył Małachowski oraz 83 senatorów i posłów. Obrady sejmowe i przyjęcie Konstytucji odbyły się w warunkach zamachu stanu. Wielu posłów przybyło wcześniej w tajemnicy, a miejscem obrad był Zamek Królewski w Warszawie strzeżony przez Gwardię Królewską i oddziały wojskowe pod dowództwem księcia Józefa Poniatowskiego. Konstytucja została przyjęta tego samego dnia przytłaczającą większością głosów, co zostało owacyjnie przyjęte przez tłum zgromadzony przed zamkiem.

OBALENIE KONSTYTUCJI

Konstytucja obowiązywała tylko przez rok, zanim została obalona przez armię rosyjską wraz z konfederacją targowicką w wyniku przegranej wojny polsko-rosyjskiej.

Zakończenie wojny z Turcją i Szwecją pozwoliło cesarzowej Katarzynie II na skoncentrowanie większej uwagi na Polsce. Ponieważ uważała ona Polskę za *de facto* protektorat Rosji, to przyjęcie konstytucji w jej oczach w znaczący sposób zagrażało wpływom Rosji w Polsce. Kontakty polskich reformatorów z francuskim rewolucyjnym Zgromadzeniem Narodowym były widziane przez sąsiadów Polski jako część większej konspiracji politycznej mającej za cel obalenie absolutnych monarchii.

Grupa polskich magnatów, która od początku była przeciwna Konstytucji, do której należeli Szczęsny Potocki, Ksawery Branicki i Seweryn Rzewuski poprosili cesarzową Katarzynę II o interwencję i przywrócenie im przywilejów, które zostały zniesione na mocy Konstytucji. Z jej wsparciem utworzyli konfederację targowicką i proklamowali oni odrzucenie Konstytucji za rozsiewanie „zarazków idei demokracji”. W odpowiedzi na ten akt zdrady Sejm przegłosował 27 stycznia 1792 roku ustawę odbierającą buławy hetmańskie Potockiemu i Rzewuskiemu.

Targowiczanie utrzymywali, że „Intencjami wprowadzenia armii Jej Wysokości Cesarzowej Rosji Katarzyny Wielkiej, sojuszniczki Rzeczypospolitej, są i zawsze były przywrócenie wolności Polakom i Rzeczypospolitej, a w szczególności zapewnienie wszystkim obywatelom bezpieczeństwa i szczęścia.”

18 maja 1792 roku ponad 20 tysięcy konfederatów wkroczyło do Polski wraz z zaprawioną w bojach rosyjską piechotą w sile 97 tysięcy. Król Polski i reformatorzy mogli wystawić tylko 37-tysięczną armię, którą w dużej mierze stanowili niedoświadczeni rekruci. Polska armia pod rozkazami bratanka króla Józefa Poniatowskiego i Tadeusza Kościuszki pokonała Rosjan w kilku bitwach. Śmiertelny cios sprawie polskiej zadał jednak sam król: kiedy w lipcu 1792r. Warszawa była zagrożona oblężeniem Rosjan, król przestał wierzyć, że zwycięstwo nad Rosjanami mimo ich przewagi liczebnej jest możliwe. Uznał, że poddanie się jest jedyną alternatywą do totalnej klęski i masakry rewolucjonistów.

24 lipca 1792r. król Stanisław August Poniatowski odstąpił od reformatorów i przyłączył się do konfederacji targowickiej. Polska armia uległa rozbiciu, a wielu reformatorów, uważając ich sprawę za przegraną, opuściło kraj, udając się na emigrację. Jednak król nie uratował Rzeczypospolitej. Ku zaskoczeniu targowiczian nastąpił w 1793 roku II rozbiór Polski, Rosja zagarnęła ok. 250 tys. km², a Prusy ok. 58 tys. Rzeczpospolita liczyła tylko ok. 212 tys. km² i stała się małym państwkiem buforowym z marionetkowym królem i rosyjską armią.

Przez półtora roku polscy patrioci czekali na odpowiedni moment, jednocześnie przygotowując powstanie. 24 marca 1794r. w Krakowie Tadeusz Kościuszko ogłosił powstanie, które później zostało nazwane powstaniem kościuszkowskim. 7 maja wydał uniwersał połaniecki, który przyznawał wolność chłopom i ziemię, tym którzy będą walczyć w powstaniu.

Po kilku początkowych zwycięstwach – bitwa pod Raławicami (4 kwietnia) i zdobycie Warszawy (18 kwietnia) oraz Wilna (22 kwietnia) – powstanie otrzymało miazdzący cios – wojska Rosji, Austrii i Prus rozpoczęły interwencję zbrojną. Historycy uważają klęskę powstania za z góry przesądzoną, biorąc pod uwagę olbrzymią liczebną przewagę trzech potężnych najeźdźców. Porażka wojsk Kościuszki doprowadziła do ostatecznego, III rozbioru Polski w 1795r.

ZNACZENIE KONSTYTUCJI 3 MAJA DLA POLSKI

Konstytucja 3 Maja ujęta była w 11 artykułach. Wprowadzała prawo powszechnej niepodległości (dla szlachty i mieszczaństwa) oraz trójpodział władzy na ustawodawczą (dwuizbowy parlament), wykonawczą (król) i sądowniczą.

Konstytucja ograniczała nadmierne immunitety prawne i polityczne przywileje szlachty zagrodowej. Ograniczała również demokrację, pozbawiając część społeczeństwa (szlachtę gołą, tzn. nieposiadającą dóbr ziemskich) praw politycznych. We wcześniejszym (18 kwietnia 1791) akcie prawnym „Miasta Nasze Królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej” prawa te nadano mieszczaństwu. W jego artykule III zastrzeżono, że będzie on integralną częścią Konstytucji. Akt ten nadawał mieszczaństwu prawo do bezpieczeństwa osobistego (*neminem captivabimus nisi iure victum*), prawo do posiadania majątków ziemskich, prawo zajmowania stanowisk oficerskich i stanowisk w administracji państwowej, prawo nabywania szlachectwa. W akcie tym obejmowano pospólstwo opieką „prawa i administracji rządowej”. Był to pierwszy krok w kierunku zniesienia poddaństwa chłopów i nadania praw wyborczych tej największej, a zarazem najbardziej wyzyskiwanej klasie społecznej.

Konstytucja przewidywała zebrania sejmu zwyczajne – co dwa lata oraz nadzwyczajne w razie narodowej potrzeby. Izba niższa (*Izba Poselska*) składała się z 204 posłów oraz 24 przedstawicieli (plenipotentów) miast królewskich. Izba wyższa (*Izba Senacka*) składała się z 132 członków: senatorów, wojewodów, kasztelanów, ministrów oraz biskupów.

Władza wykonawcza spoczywała w rękach rady królewskiej, która nosiła nazwę Straży Praw. Komisji przewodniczył król. Składała się z pięciu wskazanych przez niego ministrów: ministra policji, pieczęci (tzn. spraw wewnętrznych – pieczęć była tradycyjnym atrybutem wcześniejszych kanclerzy), ministra pieczęci spraw zagranicznych, ministra *belli* (ministra wojny), ministra skarbu. Ministrowie byli wybierani przez króla, ale odpowiadali przed sejmem. Oprócz ministrów w komisji znajdował się również prymas (będący przewodniczącym Komisji Edukacji Narodowej) oraz (bez prawa głosu) – następca tronu, marszałek sejmu i dwóch sekretarzy.

By wzmocnić jedność i bezpieczeństwo Rzeczypospolitej konstytucja zniosła Unię Polsko-Litewską na rzecz państwa unitarnego. W konsekwencji konstytucja oraz akt Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów kładły kres istniejącej od 1569 r. unii realnej między Koroną Królestwa Polskiego i Wielkim Księstwem Litewskim tworząc oficjalnie *Rzeczpospolitą Polską*. Na miejsce wolnej elekcji wprowadzono elekcję w ramach dynastii. Drugie postanowienie miało na celu zmniejszenie wpływu obcych mocarstw na wybór następcy tronu. Zgodnie z konstytucją po śmierci Stanisława Poniatowskiego tron miał się stać dziedziczny i zostać przekazany Fryderykowi Augustowi I z dynastii Wettynów, z której pochodzili dwaj poprzedni polscy królowie.

Konstytucja zniosła kilka instytucjonalnych źródeł słabości rządu i anarchii – m.in. liberum veto, konfederacje, skonfederowane sejmy oraz nadmierny wpływ sejmików ziemskich wynikający z wiążącej natury instrukcji nadawanych przedstawicielom do sejmu.

Konstytucja uznawała katolicyzm za religię panującą, jednocześnie zapewniając swobodę wyznania, choć apostazja, czyli odejście od katolicyzmu, było nadal przestępstwem. Liczebność armii miała wzrosnąć do 100 tys. żołnierzy. Wprowadzono stałe podatki – 10% dla szlachty, 20% dla duchowieństwa. Co 25 lat od uchwalenia Ustawy Rządowej zbierać się miał Sejm Konstytucyjny, który mógł zmienić konstytucję.

Konstytucja została formalnie wpisana do akt grodzkich Warszawy 5 maja 1791 i od tego momentu faktycznie weszła w życie. Została obalona przez konfederację targowicką popieraną przez Rosję, w wyniku interwencji wojsk rosyjskich w czasie wojny polsko-rosyjskiej w 1792 roku.

Pomnik ku czci uchwalenia konstytucji

ŚWIĘTO KONSTYTUCJI 3 MAJA

3 maja 1791 roku dzień został uznany *Świętem Konstytucji 3 Maja*. Obchody tego święta były zakazane podczas rozbiorów, a ponownie jego obchodzenie zostało wznowione w II Rzeczypospolitej w kwietniu 1919 roku. Święto Konstytucji 3 Maja zostało zdelegalizowane przez hitlerowców i sowietów podczas okupacji Polski w czasie II wojny światowej, a po antykomunistycznych demonstracjach w 1946 r. nie było obchodzone w Polsce, natomiast zastąpione obchodami Święta 1 Maja. W styczniu 1951 r. Święto Konstytucji 3 Maja zostało oficjalnie zdelegalizowane przez władze komunistyczne. W roku 1981 ponownie władze świętowały uchwalenie majowej konstytucji. Do roku 1989 w tym dniu często dochodziło w Polsce do protestów i demonstracji antyrządowych i antykomunistycznych. Po zmianie ustroju, od kwietnia 1990 r. Święto Konstytucji 3 Maja należy do uroczyscie obchodzonych polskich świąt. W roku 2007 po raz pierwszy na Litwie obchodzono święto Konstytucji 3 maja.

TWÓRCY KONSTYTUCJI 3 MAJA

Stanisław August Poniatowski

- Ostatni król Polski
- Wprowadzony na tron dzięki poparciu Katarzyny II
- Założył Szkołę Rycerską
- Założył pismo *Monitor* propagujące reformy
- Był mecenasem sztuki – na obiadach czwartkowych gościł przedstawicieli świata kultury i wybitne postaci polskiego oświecenia
- Był jednym z autorów Konstytucji 3 maja
- Przystąpił do konfederacji targowickiej

Hugo Kołłątaj

- Czołowy ideolog polskiego oświecenia
- Ksiądz
- Rektor i reformator Akademii Krakowskiej
- Działacz KEN i Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych
- Pisarz i publicysta: *Do Stanisława Małachowskiego [...] Anonima listów kilka* (plan reform Konstytucji)
- Przywódca pro-reformatorskiego stronnictwa Kuźnica Kołłątajowska

Ignacy Potocki

- Czołowy działacz obozu reform w czasie Sejmu Wielkiego
- Marszałek wielki litewski
- Działacz Komisji Edukacji Narodowej –pierwszego ministerstwa Polsce i Europie
- Inicjator Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych

Stanisław Staszic

- Polski działacz oświeceniowy
- Ksiądz, pisarz, publicysta: *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego* (jak uratować zagrożony utratą niepodległości kraj), *Przestrogi dla Polski*
- Działał na rzecz rozwoju przemysłu
- Propagator i zwolennik reform

Stanisław Małachowski

- Polityk, marszałek Sejmu Czteroletniego
- Zwolennik reform w państwie
- W jego mieszkaniu (Pałacu Czapskiego) redagowano na tajnych zebraniach tekst konstytucji